

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2015

Redaktion:

Anders Söderberg

Lisen Tamm

Rune Edberg

Magnus Källström

Johan Runer

Utgiven av Sigtuna museum

”...som förde henne till Sigtuna”. Bland lakuner och textfragment på runstenen U 395 från S:t Pers ruin

Magnus Källström

Titeln på denna uppsats utgörs av den bekanta avslutningen på runstenen U 395 från S:t Pers ruin (*fig. 1*), en runsten som utan tvivel bör betraktas som en av Sigtunas märkligaste. Den har inte bara bevarat platsens namn i runor, utan också spelat en viktig roll i diskussionen om Sigtuna som ett tidigt kristet centrum. Den vanligaste tolkningen av den stympade texten är nämligen att det handlar om en kvinna som har förts till Sigtuna för att begravas vid någon av stadens många kyrkor. Få har egentligen ifrågasatt denna tolkning, men det finns faktiskt en del att fundera över i denna text.

Stenen har så långt tillbaka som man kan följa den varit ett fragment, där endast början, slutet samt två små textstycken i mitten återstår. I Upplands runinskrifter (UR 2:173) har Elias Wessén återgivit inskriften på följande sätt:

sui--... ---...ta st-... ---jm hna firpi til sihtunum

Svæi[nn] ... [ris]ta st[æin] ... [s]em h[a]na förði til Sigtunum.

”Sven ... rista stenen ... som förde henne till Sigtuna.”

Wessén har alltså tolkat **hna** som en felristning för ordet *hana* (sg. ack. f.) med en överhoppad **α**-runa, men han nämner (UR 2:174) att runföljden också har uppfattats som ett felristat **han** (med förväxling av de snarlika runorna **† n** och **† α**) och att meningen då i stället skulle bli: ”som han förde till Sigtuna” eller ”som förde honom till Sigtuna”.

Att **hna** rymmer någon form av felristning är ofrånkomligt och egentligen är det omöjligt att avgöra vilken tolkning som är den rätta. Möjligen kan en uteglömd **α**-runa betraktas som ett mindre fel, vilket talar för att den traditionella tolkningen är riktig. Samtidigt måste man komma ihåg att fornspråkets genussystem omfattade alla typer av substantiv och att det därför också kan ha syftat på ett föremål med feminint genus. Wessén diskuterar om det skulle kunna handla om själva stenen, som i så fall måste ha benämnts *hæll f.*, men han avfärdar denna möjlighet med motiveringen att ”stenhällen, en röd sandsten, knappast kan ha ansetts så märkvärdig, att det förtjänat omnämnas i inskriften, att den blivit förd till Sigtuna” (*ibid.*).

Fig. 1. Runstenen U 395
från S:t Pers ruin.
SHM 8455:5. Foto: ATA.

De tolkningssvårigheter som vi brottas med beror naturligtvis på stenens fragmentariska skick och lösningen har säkert en gång funnits i partiet mellan det inledande namnet och den avslutande bisatsen. Här finns som nämnts bara två mindre textstycken, där det senare har rekonstruerats som *[rīs]ta st[æin]* "rista stenen". Konsulterar man de äldre läsningar som anförs i UR (2:174) ser man att det tidigare har funnits ytterligare några runor bevarade, som inte har blivit upptagna i läsningen. Framför allt gäller det den senare runföljden och det är tydligt att en del av det vänstra hörnet senare måste ha slagits av. Kanske kan en närmare analys av dessa textrester tillsammans med den äldre dokumentationen också ge en vink om tolkningen av inskriftens slut.

Sammanlagt finns tre äldre läsningar som är av mer avgörande betydelse. Den äldsta härrör från Johannes Bureus, som måste ha undersökt inskriften redan på 1590-talet (fig. 2). Runföljden $\text{h}|\ast|\text{N}|\text{t}|\text{N}|\Psi$ **sihtunum** finns nämligen upptagen på hans stora runtavla *Runokänslanäs lära-span*, som trycktes 1599–1600. Något senare har stenen granskats av Mårten Aschaneus, vilket bör ha skett senast 1612 när han skrev sin Sigtunabeskrivning (Gihl 1925:vi). Slutligen finns ett träsnitt som trycktes i *Bautil* 1750 (B 301, se fig. 3), men där förlagan av Johan Hadorph och Johan Leitz bör ha utförts i början av 1680-talet. Därefter dröjer det ända till mitten av 1800-talet innan stenen blev undersökt på nytt genom bl.a. Richard Dybeck.

Inskriften på U 395 löper mot vanligheten motsols och börjar nedtill till höger med runorna **sui- : --...**, där den fjärde runan mycket väl kan ha varit **n** som både Bureus och Aschaneus har läst. Efter denna runa finns två lodräta streck ställda som ett kolon, vilka bör uppfattas som ett skiljetecken. Den traditionella tolkningen av den första runföljden som namnet *Svæinn* verkar alltså mycket trolig. Efter de två oidentifierade runorna är kanten avslagen och här har försvunnit minst sex runor innan slingan åter blir synlig vid det övre högra hörnet.

Fig. 2. Bureus' uppteckningar av de runstenar som han kände från Sigtuna i handskriften F a 6 (KB). Inskrifterna är uppifrån och ned med början från nr 66: U 395, U 383(?), U 394, U 393, U 392. Foto: KB.

Här har Bureus läst runorna **pis** (se fig. 2), medan Aschaneus har läsningen **pin**. Enligt Wessén (i UR 2:173) finns på platsen spår av tre runor, som han i den translittererade texten lämnar helt oidentifierade. I kommentaren nämner han dock att "den första sannolikt [är] ett **a**, den andra möjligen **l** (eller **r**)". Av den förstnämnda runan återstår den övre delen av huvudstaven samt en bistav snett uppåt höger. Den kan mycket väl ha varit **† a**, som Wessén menar, men läsningen *** h** är också möjlig. Den följande runan är däremot varken **l** eller **r** utan helt klart **p**, som faktiskt alla tidigare undersökare har läst. De flesta har också uppfattat den följande runan som **i**, vilket förmodligen är riktigt även om den i dag är skadad. Därefter finns det plats på stenen för ytterligare en runa, som numera är helt utplånad. Bureus läste den som ett bakvänt **s** (**ⁿ**) medan Aschaneus har **n** (**†**). Vilket som är det rätta kan vi inte veta, men eftersom Bureus' läsning verkar noggrannare än Aschaneus' ska den sannolikt sättas i första rummet.¹

Inskriftens inledning kan i så fall återges på följande sätt:

sui[n] : --...api[s]...

Bakom den senare runföljden skulle eventuellt kunna dölja sig ett av de sällsynta namnen *Aðisla* m. eller *Aðisla* f., men närmare till hands ligger nog att uppfatta **pi[s]** som början av ett demonstrativt pronomen. I så fall är det frestande att tänka sig att det ursprungligen har stått *[stein]a þess[a]* "dessa stenar", en fras som vi känner igen från många andra runstenar. I det mellanliggande partiet, där endast topparna av två runor återstår, kan det då bara ha funnits plats för ett verb. Granskar man den första av dessa runor noggrannare lägger man märke till att ytan är oskadad närmast till höger om huvudstaven, men att flagringskanten mot denna yta har en slående likhet med bistaven till en **k**-runa (fig. 4). Det är därför tänkbart att runan har varit just **k** och verbet kan i så fall knappast ha varit något annat än preteritum av *gær(v)a* 'göra'. Inskriftens inledning skulle alltså kunna tolkas som: "Sven gjorde dessa stenar..."

Fig. 3. Hadorphs och Leitz' träsnitt i Bautil (1750, B 301), som förutom U 395 (i mitten) även visar U 383 (t.v.) och U 382 (t.h.). Foto: författaren.

Om detta är riktigt har variant av resarformeln funnits redan tidigt i inskriften, vilket inte gör det särskilt tilltalande att tolka runorna **...tast-**... vid det vänstra hörnet som resterna av just *rīsta stein* "rista stenen", som man tidigare har gjort. Dessutom finns som nämnts uppgifter om fler runor i de äldsta läsningarna, även om dessa inte är helt samstämmiga. Bureus (i F a 6:56, nr 66) har i detta parti upptecknat runorna **...ftasteinakn...** (fig. 2), där det första tecknet ser ut som en sorts bindruna mellan **f** och **t**, men där den möjligen ska uppfattas som **kt** eller **fl**. Aschaneus' läsning, som Bureus enligt egen utsago skrev av den 20 februari 1629, ger en något annorlunda bild av samma runföljd: **...sta · stainak...** (F a 6:104, nr 53). På Hadorph och Leitz' träsnitt är avsnittet mer fragmentariskt återgivet (**...kist...inlki...**), vilket tyder på att stenen i mellantiden kan ha utsatts för någon skada. När Dybeck avbildade den i mitten av 1800-talet var en del av hörnet avslaget och han har på denna plats endast redovisat runorna **...ktast-....**

De äldre läsningarna visar att runföljden vid det vänstra hörnet troligen har innehållit en form av ordet *steinn* 'sten' i ackusativ, men det går inte att avgöra om det har rört sig om singularformen *stein* eller pluralformen *steina*. Man kan också fråga sig vad som kan ha föregått detta ord. Wessén (i UR 2:174) räknar med verbet *rīsta* och skriver att det framför runan **t** finns "spår av övre delen av en stav, kanske **s**". Så har också Aschaneus läst runan, men det ristningsspår som har bevarats går inte alls att förena med en **s**-runa. Linjen är nämligen tydligt bågböjd och liknar mest bistaven till **k** (ʝ), vilket både Hadorph och Dybeck – och egentligen också Bureus – har läst. Eftersom stenen är avslagen måste man hålla öppet för att det också kan ha handlat om en defekt **m**-runa (ʝ). Vi får här alltså två alternativ: **...kta** eller **...mta**. I fornspråken finns en mängd verb som slutar på detta sätt, men de har nästan alla en betydelse som inte går att förena med ordet *steinn* som objekt. Vad jag har kunnat finna är det bara ett ord som utan svårigheter passar in, nämligen fvn. *heimta*, fsv. *hæmta* dvs. 'hämta'. Det ser alltså ut som om det kan handla om en stentransport trots allt.

Om fortsättningen är det svårare att ha någon uppfattning. Bureus har här redovisat runorna **kn...**, medan Aschaneus har **k...** och Hadorph och Leitz **ki...** Därefter saknas 9–10 runor innan inskriften blir synlig på stenen igen med topparna

Fig. 4. Detalj av U 395. Foto: författaren.

Fig. 5. Runstenen U 383 från Mariakyrkan.
SHM 8455:7. Foto: Harald Faith-Ell/ATA.

av tre runor. Den sista ser ut att kunna ha varit en **l**-runa, men enligt Aschaneus ska det här ha stått **u**. Om texten före lakunen ska tolkas som "hämta sten(ar)" kan man gissa på att det handlar om ett ortnamn, men mer än så är det nog inte värt att spekulera.

Vad som däremot är viktigt är att de textrester som går att tolka blir rätt avgörande för hur slutet av inskriften ska uppfattas. Det blir nämligen ingen plats över för någon dedikation i inskriften med namnet på den som stenen är tillägnad. Om man ska få någon sammanhängande text måste man anta att **hna** är en felristning för **han** och att detta är subjektet i bisatsen "... som han förde till Sigtuna", eftersom korreletat borde vara ordet *stein* eller *stæina* i den överordnade

huvudsatsen. Om de ovan gjorda antagandena är riktiga kan det som finns bevarat av inskriften på U 395 förslagsvis läsas och tolkas på följande sätt (med det inom hakparentes supplerat efter Bureus):

sui[n] : k-...a pi[s]... mta st[eina kn]... -- -im hna firþi til sihtunum

Sveinn glærði stein[a] þess[a] ... [hæi]mta stæin(a) ā(?) ... , [s]em hann förði til Sigtunum.

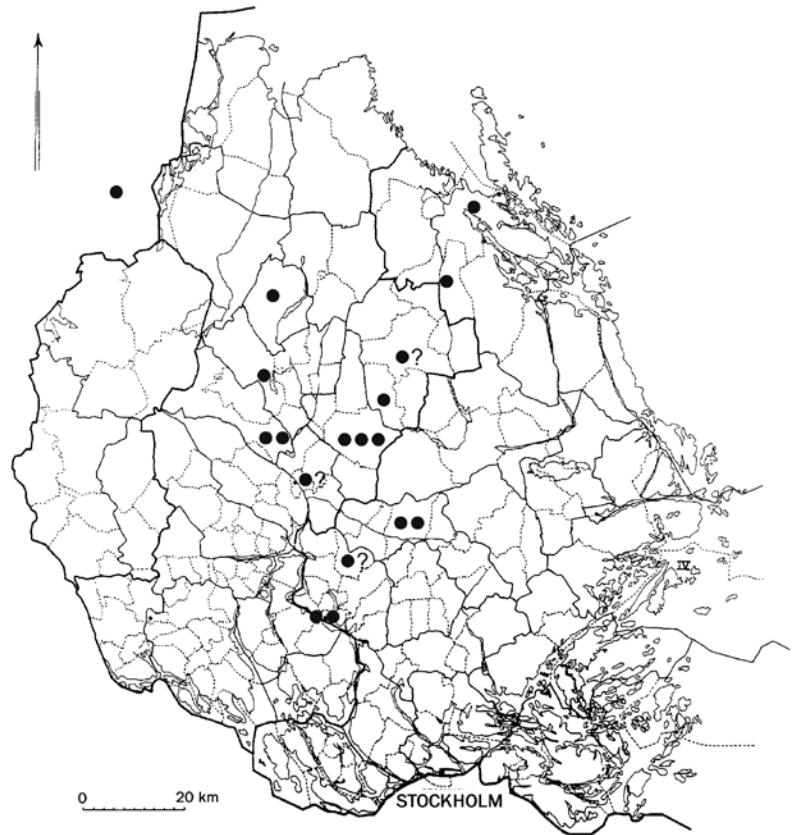
"Sven gjorde dessa stenar ... (hä)mta sten (el. stenar) på(?)..., som han förde till Sigtuna."

En möjlighet är givetvis att runföljden **st[ain]** i det andra textstycket ska uppfattas som mansnamnet *Steinn*. Namnet var inte helt ovanligt under vikingatiden och bara i de uppländska runinskrifterna finns ett tiotal belägg (se Peterson 2007:209). I så fall kan det fortfarande handla om en jordafärd, men den som stenen har varit tillägnad en man, inte en kvinna. Ser man till den rekonstruerade texten som helhet verkar det dock som om den egentligen bara har handlat om själva monumentet. Vad som har stått mellan det antagna *þess[a]* och *[hæi]mta* går inte att avgöra, men utrymmet tillåter inte mer än ett par ord, kanske *ok lét* "och lät".

Hur har runstensmonumentet från S:t Per ursprungligen sett ut?

Att namnet på den döde ser ut att ha saknats kan förklaras med att stenen har ingått i ett monument som har bestått av mer än en sten, vilket ju också den rekonstruerade texten ovan antyder. U 395 bär en mycket karakteristisk ornamentik och redan Wessén (i UR 2:153) har framhållit den slående likheten med en annan runsten från Sigtuna, U 383 (fig. 5). Han menar att de båda är utförda av samme mästare och finner det "icke omöjligt" att de kan "ha tillhört samma gravmonument". Liksom U 395 har U 383 i ett senare skede huggits om och fått rektangulär form. Tyvärr har i detta fall nästan hela inskriften därmed gått förlorad och förutom resterna av några få stavar återstår nu endast en **n**-runa. Om denna har utgjort inskriftens första eller sista runa går inte helt säkert att säga.

Fig. 6. Spridningen av Önjuts ristningar.
Karta: författaren.

Båda stenarna är av röd sandsten och de har i ett senare skede omformats på ett likartat sätt. Däremot har de inte samma fyndplats. U 395 fanns när den undersöktes av Bureus och Aschaneus kring sekelskiftet 1600 i koret till S:t Pers ruin, medan U 383 först verkar ha uppmärksammats på 1680-talet av Hadorph och Leitz. Den låg då i sakristian till Mariakyrkan i den andra änden av staden och på samma plats fanns även U 395, som alltså i mellanperioden hade flyttats från S:t Per. Förmodligen har detta skett som en aktiv fornvårdsinsats och redan Bureus har en anteckning från 1644 om att U 395 ”nu ligger i klöstersacristian” (F a 5, nr 297).

Det bör nämnas att Bureus vid sitt besök på 1590-talet har uppgifter om ytterligare en runsten i S:t Per. Den lakoniska anteckningen följer direkt efter inskriften på U 395 och lyder: ”på en annan $\text{H}|\text{t} - \text{t}|\text{H} -$ ” (se fig. 2).² Wessén antar i UR (2:174) att det rör sig om en sten som Aschaneus senare såg ”hoos belter Henrich, för förstugu dören, mz någre bokstäfuer” och som enligt denne ska ha tillhört U 395. Frågan är dock om det inte är sannolikare att den andra stenen i S:t Pers ruin har varit U 383 och att båda stenarna senare blev flyttade till Mariakyrkan. Man kan kanske tycka att den inskrift som Bureus har upptecknat stämmer rätt dåligt med vad som finns bevarat på U 383, men det är inte otroligt att den **n**-runa som i dag återstår har utgjort slutet av ordet **sin**, vilket ju ligger nära Bureus’ **sia**. Dessutom är det ena hörnet avslaget även på denna sten och det är därför tänkbart att ytterligare ett par runor fanns i behåll på 1590-talet. Om det verkligen var U 383 som Bureus såg i S:t Per så ökar det naturligtvis chanserna för att stenarna ursprungligen har hört ihop.

U 383 har ett tydligt oristat fotstycke, vilket visar att det har rört sig om en rest sten. U 395 saknar numera fot, men av det ofullständiga frambenet nedtill framgår att stenen är avslagen nedtill. U 383 mäter 1,10 m i höjd och har förmodligen inte varit mer än 10–20 cm högre. Det har alltså rört sig om förhållandevis små stenar, vilket skulle kunna förenas med idén om någon form av kyrkogårdsmonument, där de förslagsvis kan ha fungerat som gavelstenar i en kistkonstruktion. Om deras ursprungliga form går det inte att säga något bestämt, men själva runslingan på U 395 har uppenbarligen varit närmast cirkelrund och gissningsvis har denna form gått igen i stenens ytterkontur.

En förbisedd runristare

Inskriften inleds som nämnts med namnet *Svæinn*. I sin bekanta bok om Sigtuna har Erik Floderus (1941:46) föreslagit att det kan röra sig om den Sven som är omnämnd som runristare på runstenen U 382 från Mariakyrkan. Denna idé tillbakavisas dock av Wessén (i UR 2:175), som framhåller att både ornamentiken och utförandet talar emot att stenarna skulle vara utförda av samme ristare. Däremot menade han som nämnts att U 395 och U 383 sannolikt har samma upphovsman, men ger inga förslag om vem det i så fall skulle kunna röra sig om.

Med den ovan föreslagna rekonstruktionen ser det ut som om texten på U 395 faktiskt skulle börja med en sorts ristar- eller mästarformel ("Sven gjorde stenarna..."), men det är tydligt att formuleringar av denna typ inte alltid behöver tolkas bokstavligt. På en numera försvunnen runsten från Harg i Skånela (U 315) kunde man exempelvis läsa att Gunnar och Holmdis *gærðu merki æftir Þórð, sun sinn* "gjorde minnesmärket efter Tord, sin son", men texten har avslutats med signaturen *Öpir rísti* "Öpir ristade", som visar att ristaren har varit en annan person.

Just runristaren Öpirs namn har ibland nämnts i samband med U 395 (se sammanställningen hos Axelson 1993:106–107), men detta tycks ha sitt ursprung i ett rent tryckfel i Upplands runinskrifter.³ Öpir har av allt att döma inget med de båda Sigtunastenarna att göra, även om ornamentiken talar för att de har tillkommit under den tid som han var verksam. I stället finns det goda skäl att knyta de två stenarna till en karakteristik, men ganska förbisedd grupp av uppländska runstenar, där U 1011 från Örby i Rasbo socken utgör den främsta representanten. En del av dessa stenar sammanfördes redan av Otto von Friesen (1913:40–41), som antog att upphovsmannen också var identisk med den person som har låtit resa den nämnda Örbysten, en *Vigmundr skipari* "Vigmund skeppshövding". Denna inskrift är dock något oklart formulerad och det är mycket tveksamt om Vigmund verkligen ska uppfattas som runristare (se Källström 2007:103–105). Ristaren bakom Örbysten har utan tvivel också svarat för runstenen Gs 1 i Österfärnebo kyrka i södra Gästrikland och denna inskrift avslutas med frasen *En Öyniütr*, som har uppfattats som en förkortad ristasignatur "Och Önjut (ristade)". Jag har därför valt att kalla ristaren bakom denna grupp av runstenar för Önjut (se vidare Källström 2007:104, 2010:166–168).

Önjuts stenar uppgår till minst ett 15-tal och har en mycket karakteristisk spridning.⁴ En tyngdpunkt finns i Rasbo socken strax nordost om Uppsala, där

Fig. 7. Runhällen U 497 vid Tibble i Husby-Långhundra socken. Foto: ATA.

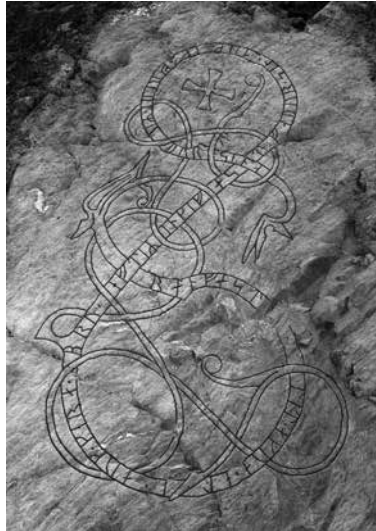
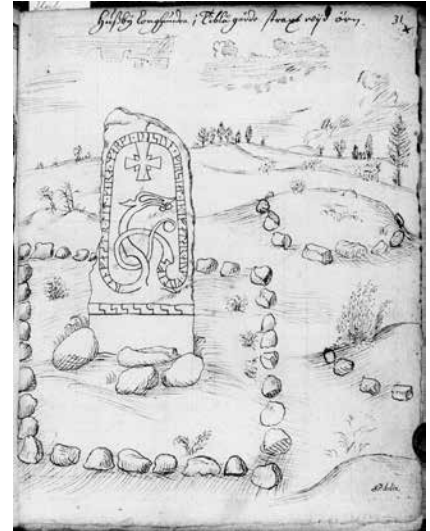

Fig. 8 t.h. Runstenen U 496 vid Tibble i Husby-Långhundra socken enligt en teckning av Johan Peringskiöld 1684 i handskriften Fl 5:1 (KB). Foto: ATA.

Örbystenen ursprungligen stod, men annars verkar de i stort sett följa två nutida vägsträckningar, som säkert ska föras långt tillbaka i tiden. Den ena är riksväg 288 från Uppsala till trakterna av Östhammar, den andra E4:s gamla sträckning mot Gävle (fig. 6).

När jag ursprungligen gjorde en sammanställning av Önjuts ristningar inkluderade jag inte de två Sigtunastenarna, men efter att ha studerat dem närmare är jag säker på att de ska räknas till denna grupp. Typiska drag för Önjuts ristningskonst är den rika och komplicerade ornamentiken, där han ofta låter rundjurets kropp splittras upp i smalare slingor för att sedan låta dessa slingor skära igenom runbandet på olika sätt. På Sigtunastenarna utgår slingor både från själva runslingan och från rundjurens fötter. Ett annat karakteristiskt drag är halvcirkelformade urtaget på undersidan av foten. Beträffande runformerna kan nämnas att Önjut nästan alltid använder en **p**-runa där bistaven har samma höjd som huvudstaven (D), vilket också är den form av runan som förekommer på U 395. Ett avvikande drag är dock att U 395 både har långkvistvarianten (↑) och kortkvistvarianten (1) av runan **t**, vilket inte annars verkar förekomma på Önjuts stenar.

Om man jämför Sigtunastenarna med Önjuts övriga ristningar så påminner de nog mest om U 496 och U 497 vid Tibble i Husby-Långhundra socken, drygt 2 mil nordost om Sigtuna. U 497 är ristad i fast häll och har en mycket schvungfull slingflätning som ligger dessa stenar mycket nära (fig. 7). U 496 är en rest sten, vilken i dag tyvärr är svårt skadad. Det går dock fortfarande att se att rundjurets läppar har varit sammanrullade på ett sätt som påminner om motsvarande detaljer på U 383 och U 395.

De två ristningarna vid Tibble har beställts av samma person, Ragnfast, och de måste ha tillkommit vid samma tillfälle. Runhällen U 497 har han tillägnat sin far Ingefast och sin mor Ingefrid och han nämner där han också låtit bygga en bro. Runstenen U 496 har haft sin plats på gårdens gravfält och enligt en teckning av Peringskiöld var den ursprungligen rest mitt i en rektangulär stensättning (fig. 8).

Något som är slående med Önjuts runstenar och som inte verkar ha uppmärksamats tidigare, är att de ofta har anknytning till just gravfältsmiljöer och flera gånger till specifika gravanläggningar. Runstenen U 1011 fanns exempelvis innan Olof Verelius flyttade den till Uppsala på ett gravfält vid Örby i Rasbo socken (RAÄ 321:1), där den stod i spetsen av en stävformad rad av lagda stenar, vilken var förenad med rektangulär stensättning (*fig. 9*). U 1006 vid Lejsta i samma socken har också sin plats på ett gravfält, som består av fem stensättningar, fyra runda och en rektangulär (RAÄ 22:1). U 600 vid Sund i Börstils socken har tidigare varit rest på ett gravfält (RAÄ 2:1) med 65 fornlämningar. Enligt äldre uppgifter ska stenen där ha stått i närheten av en rektangulär stensättning (se UR 2:514–515), vilket är det enda exemplet på denna gravform på hela detta gravfält. Även U 1089 vid Marsta i Bälunge socken finns på ett större gravfält med ca 80 fornlämningar (RAÄ 313:1), men här står stenen i den södra kanten av en större gravhög.⁵ Strax intill ligger dock två rektangulära stensättningar, vilka även i detta fall är de enda gravarna av denna typ som finns på gravfältet. Slutligen kan också nämnas U 1140 vid Burunge i Vendels socken, där Richard Dybeck (1866:15) har uppgett att den står ”midt i en väl bibehållen skeppssättning af 32 fots längd och 15 fots bredd midt öfver, samt egande både för- och akter-sten. En liten grafkulle är invid för-stenen”. Enligt den senaste fornminnesinventeringen ska det dock i stället handla om två runda skärvtenshögar (RAÄ 180:2–3), där runstenen står i mitten av den ena.

De ovan nämnda exemplen är alldeles för många för att det ska röra sig om tillfälligheter. I stället är intrycket av att en stor del av Önjuts ristningar måste ha tillkommit i samband med att man också har uppfört olika typer av gravkonstruktioner. Dessa har i de flesta fall fått formen av en rektangulär stensättning, en fornlämningsform som brukar associeras med tidiga kristna begravningar (se t.ex. Gräslund 2001:52–55). Det är alltså mer än möjligt att de personer som har tillägnats dessa stenar också har blivit begravda strax intill. Beträffande U 1011, där Vigmund skeppshövding har rest stenen efter sig själv medan han levde, måste man dock räkna med att stensättningen har varit avsedd för framtida bruk eller att den har fungerat som någon form av familjegrav.

Om detta relateras till det märkliga spridningsmönster som Önjuts stenar uppvisar, kan man knappast hålla tillbaka tanken på att Önjut kan ha haft andra funktioner än att bara hugga minnesstenar. En gammal idé som återkommer med jämna mellanrum är som bekant att den senvikingatida runristaren också verkade som missionär och det har också gjorts försök att identifiera ett par av de mest namnkunniga som Åsmund Kåresson och Öpir med historiskt kända missionsbiskopar och präster (se t.ex. Källström 2007:36–37 med hänvisn.). Visserligen är de flesta runstenar uttalat kristna med kristna kors och många gånger kristna böner, men några konkreta bevis på att runristaren också verkade som missionär finns inte.

I sin avhandling har Torun Zachrisson (1998:126–129) framfört idén att Sigtuna har haft en nyckelroll i hur runstenstraditionen utvecklades i Uppland. Bland annat har hon föreslagit att de ”professionella runristare”, som uppträder i detta landskap under den senare delen av 1000-talet, kan ha ett samband med en riktad missionsinsats från biskopsstolen i Sigtuna. Hon tänker sig att dessa runristare kan ha ingått i kringresande missionsbiskopars följe och ristat runstenar och utfört andra religiösa

Fig. 9. Örbysten U 1011 på sin ursprungliga plats i kantkedjan till en stensättning, enligt en teckning av Rhezelius från 1630-talet. Foto: ATA.

tjänster mot betalning, vilken sedan fördes tillbaka till biskopsstolen (Zachrisson 1998:157–158). Jag har tidigare ställt mig rätt skeptisk till detta scenario, framför allt därför att det är så få av de mer namnkunniga runristarna som direkt kan knytas till Sigtuna (se Källström 2012:43–44, 61–62). Att de två Sigtunastenarna nu kan attribueras till Önjut ger dock en delvis ny situation, inte minst genom de många exemplen på ett direkt samband mellan runsten och en (som det verkar) kristen gravanläggning. Det spridningsmönster som Önjuts ristningar uppvisar löper visserligen samman på platsen för dagens Uppsala, men man kanske ändå inte ska utesluta att hans utgångspunkt kan ha varit Sigtuna. Vi skulle i så fall här kunna ha ett exempel på en missonerande runristare av den typ som Zachrisson har skisserat.

Rektangulära eller kvadratiska stensättningar med kristna begravningar finns även på gravfälten i Sigtunas utkanter (Floderus 1941:68–69; Douglas 1978:62), även om de mig veterligen inte kan knytas till någon runsten.⁶ Däremot behöver vi inte röra oss alltför långt utanför staden för att finna sådana exempel. Beträffande runstenen U 410 vid Norr Til i S:t Olofs socken nämner exempelvis Wessén (i UR 2:185) att ”[p]å norra sidan om stenen finnes en rektangelformig grav, och strax V om stenen en annan fyrkantig stensättning”. Enligt FMIS handlar det om ett litet gravfält med två runda och fyra närmast kvadratiska stensättningar (RAÄ Sigtuna 72:2). Även U 460 vid Skrämma i Haga socken är rest på ett gravfält (RAÄ 15:1) intill en stor rektangulär stensättning, något som uppmärksammades redan av Johan Peringskiöld i slutet av 1600-talet: ”Öster wid denna Steen är en fyrkantig Graf, 6 alnar lång och bred, wäl steensatt, och gräfwen mitt uthi, hafwandes på hwar sidan här iämppte, tre andre sådana nidan före; Men i denna nästa ligger Olif som steenen är rest före, mycket lustig på siöbacken, och är wärd at noteras” (F h 2:184, här citerad efter UR 2:266).

U 460 har attribuerats till ristaren Fot och av ornamentiken att döma bör den vara ungefär samtida med Önjuts stenar. U 410 erinrar också om Fot på flera sätt, men har en ornamentik som tyder på att den tillhör en tidigare del av hans ristarkarriär och snarast ska placeras vid 1000-talets mitt.⁷ Dessa två exempel kan dock inte användas för att hävda att kombinationen runsten och rektangulär stensättning skulle ha sitt ursprung i just Sigtuna, utan det krävs en noggrannare analys av ett större material. Jag kan redan nu nämna att jag känner till åtminstone ett par exempel från annat håll som bör föras till 1000-talets första hälft och som alltså är äldre (U 18 Stavsund på Ekerö och U 656 Bjursta i Hätuna).

Slutord

Ovanstående studie av runstenen U 395 har fått rätt betydande konsekvenser. Vi kan inte längre vara lika säkra på att det handlar om en kvinna som har förts till Sigtuna för att begravas vid någon av stadens kyrkor, utan det kan också röra sig om en man, eller kanske bara om transporten av stenmaterialet. Det är väl inte utan visst vemod som jag framför detta förslag och jag kommer osökt att tänka på det som Carl Marstrander (1947:133) en gång skrev när han såg sig tvungen att vederlägga Magnus Olsens tolkning av ett parti på den norska Alstadstenen: ”Det er nesten synd å ta til orde mot denne tolkningen, – Det føles som å knuse et nydelig stykke porselen.”

Om mitt förslag håller streck får vi i stället trösta oss med att stenen numera kan föras till en bestämd runristare, Önjut, och att vi bakom hans stenar kan skymta ett intressant mönster som både kan bidra till den uppländska missionshistorien och diskussionen om runristarens roll.

Noter

- 1) I sin renskrift (F a 5 nr 297) har Bureus satt **s**-runan inom parentes. Om detta beror på en ny granskning eller på att han kommit att tvivla på den på grund av Aschaneus' avvikande läsning är svårt att säga.
- 2) I UR 2:174 återges den första runföljden felaktigt som **sin**.
- 3) Uppgiften finns i artikeln om U 564 från Malsta kyrka i UR (2:442). Sven B. F. Jansson skriver där att ”korset och ornamentet vid dess sida [=en repstav]” på detta fragment ”påminna om U 287, som är ristad av Öpir” och tillägger att “[e]tt liknande fragment utgör U 395.” Med det sista syftar Jansson säkert på Malstafragmentets egenskap av liggande gravhäll och det råder då knappast något tvivel om att det är den korsförsedda gravhällen U 396 från S:t Per som egentligen avses, inte U 395. U 396 bär nämligen ett stort kors som är mycket snarlikt det som förekommer på U 564.
- 4) De ristningar som jag vill räkna till Önjut är följande: U 475(?), U 496, U 497, U 597, U 600, U 1006, U 1008, U 1011, U 1046, U 1087†, U 1103†, U 1122, U 1131†(?), U 1140, Gs 1 samt möjligen också det runlösa fragmentet U Fv1973:198B från Uppsala.
- 5) Stenen flyttades 6 m i samband med en vägomläggning 1933 (ATA dnr 510/33, jfr UR 4:399).
- 6) Kvarvarande exempel på gravfält med rektangulära eller kvadratiska stensättningar är t.ex. RAÄ Sigtuna 3:1 och RAÄ Sigtuna 35:1.
- 7) I UR (4:150) nämns att Otto v. Friesen ska ha attribuerat U 410 till Torfast. Som Thompson (1975:126 not 22) har påpekat beror detta på ett tryckfel och den sten som avses är U 409.

Referenser

ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Axelson, J., 1993. *Mellansvenska runristare. Förteckning över signerade och attribuerade inskrifter*. Runrön 5. Uppsala.

Bautil 1750, se Göransson.

Douglas, M. 1978. *Sigtuna*. Medeltidsstaden 6. Stockholm.

Dybeck, R. 1866. Reseberättelse 1866 (hs i ATA).

F a 5 = Bureus, J. *Runabäfd eller Monumenta Runica*. (handskrift i KB).

F a 6 = Bureus, J. *Collectanea Runica*. (handskrift i KB).

F h 1–10 = Peringskiöld, J. *Monumenta Sveo-Gothorum antiqua et recita* 1–10. (handskrift i KB).

- Floderus, E. 1941. *Sigtuna. Sveriges äldsta medeltidsstad*. Stockholm.
- FMIS = Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem <<http://www.raa.se/hitta-information/fornsok-fmis/>>
- Friesen, O. v. 1913. *Upplands runstenar. En allmänfattlig öfversikt*. Uppsala
- Gihl, G. 1925. *Sigtuna och Norrsunda. Tvenne antikvariskt-topografiska manuskript af Martinus Aschaneus utgifna och kommenterade*. Uppsala.
- Gräslund, A-S. 2001. *Ideologi och mentalitet. Om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*. Uppsala.
- Gs + nr = Inskrift publicerad i *Gästriklands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson. Sveriges runinskrifter 15:1. 1981. Stockholm.
- Göransson, J. 1750. *Bautil, Det är: Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar...* Stockholm.
- KB = Kungliga biblioteket, Stockholm.
- Källström, M. 2007. *Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. Stockholm studies in Scandinavian philology N.S. 43. Stockholm.
- Källström, M. 2010. Åsmund, Öpir och Önjut – Om individens betydelse för bilden av vikingatidens språkhistoria. *Språkhistoria – hur och för vem? Studier i svensk språkhistoria* 10. Magnusson, E. & Rogström, L. (red). Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 36. Göteborg.
- Källström, M. 2012. Clerical or Lay Literacy in Late Viking Age Uppland? The Evidence of Local Rune Carvers and Their Work. *Epigraphic Literacy and Christian Identity. Modes of Written Discourse in the Newly Christian European North*. Zilmer, K. & Jesch, J. (red). Turnhout.
- Marstrander, C. J. S. 1947. Bredsideinnskriftene på Alstadstenen. *Festskrift til Professor Olaf Broch på hans 80-årsdag fra venner og elever*. Stang, C. S. Krag, E. & Gallis, A. (red). Oslo.
- Peterson, L. 2007. *Nordiskt runnamnslexikon*. 5., reviderade utgåvan. Uppsala.
- RAÄ + nr = Nummer i FMIS.
- Thompson, C. W. 1975. *Studies in Upplandic runography*. Austin, Texas & London.
- U + nr = Inskrift publicerad i UR.
- UR = *Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. 1–4. Sveriges runinskrifter 6–9. 1940–58. Stockholm.
- Zachrisson, T. 1998. *Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland*. Stockholm.

Summary

This article deals with the inscription on rune stone U 395 (*fig. 1*) from the church of St Peter (S:t Per) in the town of Sigtuna, which ends with the famous clause ...[s]em hana förði til Sigtunum, traditionally translated as "...who brought her to Sigtuna". It is commonly held that this alludes to a woman who was brought to the town to be buried in one of the church cemeteries. Based on a revised reading of some of the runes, the following text and interpretation is now suggested:

sui[n] : ꝛ-...a þi[s]... mta st[eina kn]... -- -im hna firþi til sihtunum

Svæinn g[ærði stein]a þess[a] ...[hæi]mta stein(a) ā(?) ..., [s]em hann förði til Sigtunum.

"Sven made these stones ... fetch stone(s) at(?) ..., which he brought to Sigtuna."

The stone probably formed a pair originally with rune stone U 383 (*fig. 5*), and both stones can be linked to a lesser-known rune carver named Önjut, who cut about 15 rune stones that follow two important routes in Uppland (*fig. 6*). These stones are combined in several cases with rectangular stone settings (*fig. 8–9*), a grave type associated with early Christian burial practices in the Mälars area. This might indicate that Önjut had other duties besides his occupation as a rune carver. Was he possibly also a missionary sent out from Sigtuna to the still heathen parts of the province?